Inveni!: de beelden van Boom en Bosch staan in Arnhem[1]

Daniël Marot en Ignatius van Logteren

De indrukwekkende rij van acht beelden, opgesteld aan de Vechtzijde voor "Het huys van de Hr Boendermaker", nu Boom en Bosch geheten, te Breukelen is de belangrijkste groep tuinsculpturen die in het plaatwerk De Zegepraalende Vecht[2] getoond wordt. Deze aanleg vormde een uniek schouwspel voor de langs varenden op de Vecht en de wandelaars en reizigers per koets op het Zandpad aan de overzij. Hoezeer die aanblik als bijzonder ervaren bleef worden bewees ruim een eeuw later P.J. Lutgers, die in zijn "Gezigten aan de rivier de Vecht" uit 1836 de beeldenphalanx opnieuw voor ogen bracht.[3] Een andere, even grote bijzonderheid lag in het gegeven zelf van de ongewoon uitgebreide groep van acht standbeelden (afgezien van het grote beeld in het midden, dat een dubbelbeeld is).

Lutgers' litho was echter tevens het laatste zichtbare getuigenis van hun aanwezigheid op Boom en Bosch. Wanneer zijn zij verdwenen? Blijkens de verkoopakte van 1846 waren zij er toen nog. De documenten zwijgen echter over wat er met de tuinsieraden gebeurd is bij de verkoop van de plaats het jaar daarop, in 1847, aan de vrouwe van Gunterstein, mevrouw Willink van Collen...
Wij nemen slechts waar dat zij het centrale dubbelbeeld uit het grote Zuidelijke tuingedeelte, de Roof van Proserpina door Pluto (Hades) heeft behouden en dat liet overbrengen naar het deel van het park dat "het engelse werk" heet op Gunterstein. Alleen de twee siervazen, aan weerszijden van het waterhek van Boom en Bosch, bleven ter plaatse. Van de rest, de acht beelden incluis, was men het spoor sindsdien bijster: zij werden tot op heden, gelijk zo veel andere, als verloren beschouwd. Schrijver dezes raakte echter bij toeval op een spoor, dat uiteindelijk zou blijken het juiste spoor te zijn. Hij doet hier in grote trekken uit de doeken hoe dat speurwerk zich ontrolde.
Op een zonnige herfstdag in 1965 wandelend in de Arnhemse parken Sonsbeek en Zypendaal, trof hij op een open plek op Zypendaal een groep van vijf tuinbeelden aan. Tot zijn niet geringe verbazing bleken drie ervan alle trekken te vertonen van werk van Ignatius van Logteren. Signaturen ontbraken, maar de stijl sprak afdoende duidelijke taal. Zij stelden voor: een mansfiguur – mogelijk Hercules – die Cerberus wegsleept, Juno en tenslotte een nog moeilijk te identificeren licht dansende jonge vrouw met een vaas vol bloemen en vruchten naast zich, mogelijk een bacchante.

Afb. 1. "Boom en Bosch" te Breukelen, plaat 31 uit *De Zegepraalende Vecht* van 1719 met voor het huis de acht beelden in een halve cirkel. De etsgravure is gemaakt door Daniël Stoopendaal.

Dit laatste beeld was zwaar beschadigd aan beide armen en handen.
Nog meer verbaasd was hij later op de dag toen hij op de Jan's binnen en buitensingel in het plantsoen daar nog eens drie beelden zag staan van duidelijk de zelfde hand, dus die van Ignatius van Logteren.
Het betrof hier: Neptunus, Amphitrite of Venus en, naar het scheen, Pandora, een vrouwenfiguur met een sierlijk doosje in haar hand en gebroken kronen en scepters aan haar voeten. Het was duidelijk: de zes beelden vormden één samenhangende groep, te meer daar alle zes op de oorspronkelijke voetstukken van gelijke vorm stonden.
Uit voorgaande studie was schrijver gebleken dat zowel vader als zoon Van Logteren bij voorkeur tuinbeelden in paren hebben gemaakt. Derhalve begon hij aan de reconstructie van de oorspronkelijke groep. Maar alleen Nep-

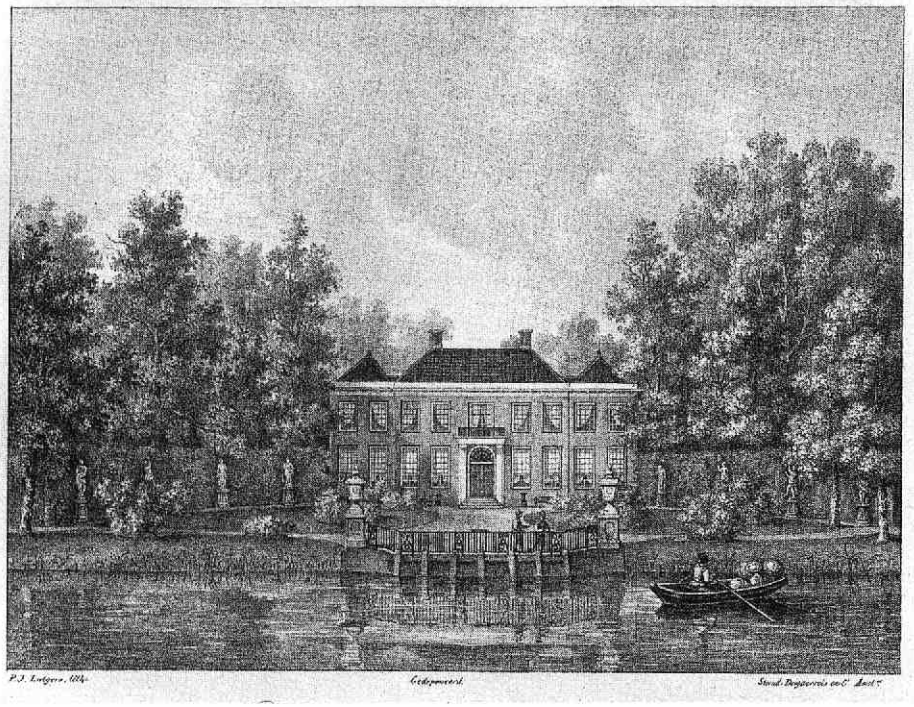

Afb. 2. "Boom en Bosch" uit *Gezigten aan de rivier de Vecht* van 1836; litho door P.J. Lutgers. Van links naar rechts staan de beelden: Neptunus, Venus, Jupiter, Juno, de twee nog aanwezige vazen naast het waterhek, dan Pluto, Proserpina, een Faun (Bacchus) en een Bacchante.

tunus en Amphitrite of Venus dienden zich aan als paar, Juno miste haar Jupiter, de bacchante haar Bacchus, terwijl een partnerschap van Hercules en Pandora wel heel uitzonderlijk zou zijn. De vraag drong zich op: vormden deze zes beelden- een ongewoon, niet klassiek aantal – wel een complete groep? Zouden de ontbrekende, gezochte figuren zich mogelijk ergens anders ophouden?

Het monumentenbureau van de gemeente kon slechts meedelen, dat de beelden afkomstig waren van een buitenplaats, dat de beschadigingen waren aangericht bij de slag om Arnhem in November 1944 en dat de plaatsing op Zijpendaal een voorlopige was. Meer succes werd bij een bezoek aan het gemeentearchief geboekt. Ofschoon aangaande de beelden niets anders te vinden was dan een krantenknipsel, was het toch dit weinig officiële document, een artikel in het Zondagsblad van de *Arnhemsche Courant* van 14 october 1923,

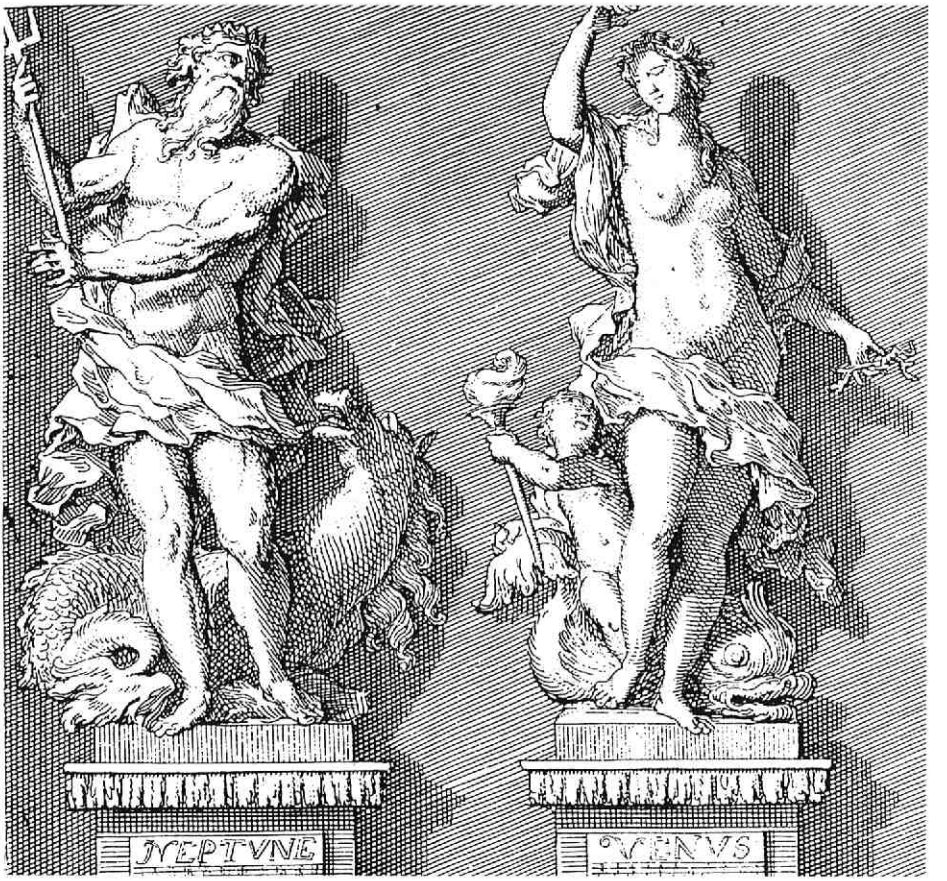

Afb. 3. Neptunus en Venus, gravures van de hand van Daniël Marot uit zijn *Livre de Statues*.

mogelijk van de hand van J.G.A. van Hogerlinden, dat bijna alle gewenste opheldering bracht. Vooral betrof dat de twee hoofdpunten: de herkomst en de samenstelling van de groep.

De herkomst: de beelden vormden het voornaamste onderdeel van een schenking aan de stad Arnhem, in 1859 gedaan door François Gijsbert Staatskin van den Brakell tot den Brakell, de laatste der baronnen van dat geslacht, toen hij zich na de opheffing van zijn buitenplaats te Elst, zegt de schrijver, zich in Arnhem vestigde. Hij betrok een van de fraaie toen nieuwe huizen aan de Velperbinnensingel. Zijn voorwaarde bij de schenking was dat hij de beelden vanuit zijn woning moest kunnen blijven zien. Dientengevolge werden die geplaatst in

Afb. 4. Neptunus, beeldhouwwerk van Ignatius van Logteren in het plantsoen van de singels te Arnhem. Foto auteur.

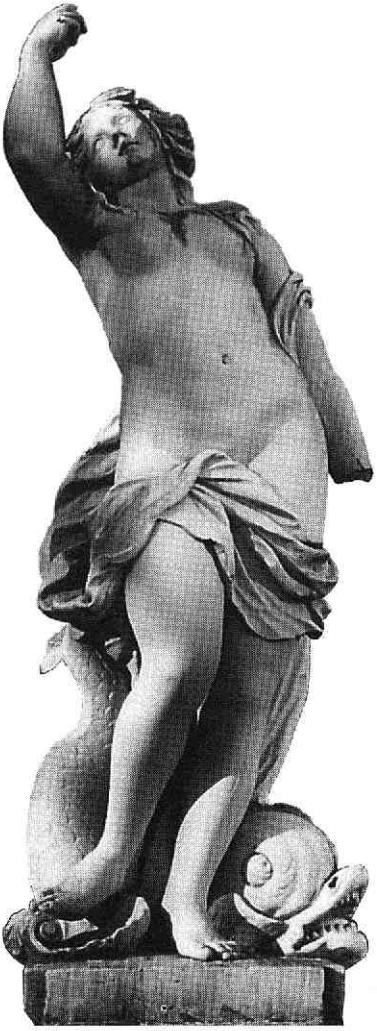

Afb. 5. Venus, beeldhouwwerk van Ignatius van Logteren in het plantsoen van de singels te Arnhem. Foto auteur.

de nieuw aangelegde plantsoenen tegenover zijn woning, de meeste rond het toen eveneens nieuwe Musis Sacrum.
Over de beelden zelf deelt het overigens pretentieloze artikel net genoeg mee om de vermoedens betreffende de samenstelling van de groep bewaarheid te

zien. De schenking bestond uit behalve een dubbelbeeld: de roof van Proserpina en een vaas met het familiewapen, acht beelden!
Hiermee kwamen de twee gezochte figuren aan het licht: Jupiter en "een dansende faun". Het zijn deze twee beelden, die door oorlogshandelingen blijken te zijn verwoest. De beoogde reconstructie van de samenstelling van het ensemble naderde de completering. Er waren blijkbaar vier paren, waarvan er nu drie vast staan: Jupiter en Juno, Neptunus en Amphitrite (of Venus), een faun (Bacchus?) en een bacchante. Het vierde moest dat van Pluto en Proserpina zijn. Dit vraagt een nadere verklaring. Hercules verschijnt in de iconologie nooit met een kroon op en heeft ook geen titel om die te dragen. De godheid, die ook met Cerberus te maken heeft, en wel een kroon draagt, zoals het onderhavige beeld, is Pluto. Zijn attribuut is een tweetand. De knots, die onze figuur heden draagt, moet later, waarschijnlijk na 1944, zijn aangebracht ten gevolge van een verkeerde interpretatie van de voorgestelde. Behalve Pandora wordt ook Proserpina, hoewel zeldzamer, met een klein vaatwerk of potje in de hand afgebeeld: het bevatte het schoonheidswater dat Psyche in opdracht van Venus uit de onderwereld moest ophalen. En ook hier geldt, dat de één – Pandora – niet en de ander – Proserpina – wel gerechtigd is, zoals bij dit beeld, als koningin van de onderwereld een kroon te dragen. De bloemen, die zij aan het plukken was toen Pluto haar schaakte, liggen aan haar voeten.
Wat de vormgeving van de beelden betreft, kon al vroeg worden vast gesteld, dat drie ervan direct terug gaan op ontwerpen van Daniël Marot in diens "Livre de Statues". Deze werpen ook meer licht op de identificatie. Het pendant van de Neptunus blijkt niet Amphitrite maar wel Venus weer te geven, opgerezen uit de zee. Het beeld moet in de verloren gegane hand een bundel koraaltakjes hebben gedragen. Pluto tenslotte houdt bij Marot inderdaad zijn tweetand in de hand over zijn schouder.

Aan een vergelijking met de beelden van Boom en Bosch kwam schrijver om meerdere redenen niet eerder toe onder meer vanwege de schetsmatige, zeer verkleinde weergave in de Zegepraalende Vecht en bij Lutgers.
Aan een belangrijke stap in de goede richting hielp een in 1990 verschenen werkje van J.J. Nout, *Flitsen uit de historie van Beusichem en Zoelmond*[4], dat twee jaar geleden door Cascadelid mevrouw P. Lammertse-Tjalma ter schrijvers kennis gebracht werd. Hieruit kwamen twee onthullende gegevens naar voren. Het eerste was dat het kasteel, later de buitenplaats Vredestein, gelegen tussen Zoelmond en Ravenswaay, eeuwenlang in het bezit is geweest van de baronnen Van den Brakell tot den Brakell, tot dat Vredestein in 1856 werd opgegeven. De afhandeling van de boedel eiste nog enige jaren. Maar helemaal relevant voor

deze historie was de afbeelding van een sculptuur, waarin onze Proserpina werd herkend – door de schrijver als Minerva betiteld – , waarbij deze meedeelt, dat het een van de beelden was die op Vredestein hadden gestaan. Wanneer waren die beelden daar gekomen?

Had Van Logteren voor de Van den Brakells gewerkt? Het sluitstuk van de zoektocht presenteerde zich in hetzelfde jaar 1997, even voor de publicatie van de vierde druk van het boek *Plaatsen aan de Vecht en de Angstel*, toen een der schrijvers, de heer Munnig Schmidt, aan schrijver meedeelde dat Queekhoven, buurplaats van Gunterstein en Boom en Bosch, van 1847 tot '49 eigendom was en bewoond werd door mevrouw Bartholomée Hermina Brand tot Cabauw, sedert 1839 gehuwd met ... François Gijsbert Staatskin baron van den Brakell tot den Brakell.[5]
Juist in 1847 werden de tuinsieraden van Boom en Bosch geveild. Toen ineens drong zich de vergelijking met de Van Brakell-beelden te Arnhem sterk op. De weergave van de beelden bij Lutgers bleek wezenlijk meer karakteriserend dan die in de Zegepraalende Vecht en dat bood daadwerkelijk meer mogelijkheid tot herkenning. Van links naar rechts staan daar Neptunus en Venus (met de opgeheven arm), Jupiter en Juno aan de Zuidzijde. Pluto en Proserpina (met het omhoog geheven potje), de dansende faun en de bacchante aan de Noordkant. De baron en zijn echtgenote moeten dus de beelden in 1847 hebben aangekocht en hen eerst in de tuin van Queekhoven hebben opgesteld en waarschijnlijk in1849 naar Vredestein hebben laten overbrengen.
Waarom heeft niet de baron maar de vrouwe van Gunterstein de groep van de Roof van Proserpina overgenomen? Niet alleen omdat de beide personages in kwestie zich al onder de acht beelden bevonden, maar ook omdat Van Brakell, zoals wij zagen, zelf al een exemplaar van dit onderwerp bezat. Dit staat heden op het Croydonplein te Arnhem en is geen werk van Van Logteren.
Met al deze nieuwe gegevens kan men terugkerend naar Boom en Bosch, enige belangwekkende conclusies trekken en preciseringen aanbrengen.
Nadat Theodoor Boendermaker in 1711 de plaats gekocht had, heeft hij over zijn plan om de tuin te verfraaien met beeldhouwwerken en andere sieraden geen gras laten groeien. Het Zuidelijke grote tuingedeelte met de grote kom was al in 1712 gereed, getuige het uit dat jaar daterende centrale beeld, dat nu op Gunterstein staat. Zonder hier dieper in te gaan op de problematiek betreffende de ontstaansgeschiedenis van de tuinsculpturen op Boom en Bosch kan vastgesteld worden dat deze twee fasen gekend heeft. De eerste met werk van het Antwerpse atelier van Jan Pieter van Baurscheit, waartoe het Guntersteinse beeld behoort, maar ook de rest van de zuidelijke grote tuin, en de tweede, daarbij aansluitend, en vóór 1714, die de Amsterdamse topkunstenaars van

die tijd: Isaac de Moucheron, Daniël Marot en Ignatius van Logteren op Boom en Bosch bijeen zag komen.
De Moucheron's optreden daar wordt in de Zegepraalende Vecht met name vermeld: hij beschilderde de binnenzijden van de twee monumentale zitbanken in de tuin achter het huis – op plaat 31 van dat boek kan men die goed zien. Ignatius van Logteren's bijdrage, de acht beelden, zijn het onderwerp van dit artikel. Enige fraaie, aan zijn stijl herinnerende mannelijke faunskoppen in reliëf, voorkomende op de zijden van de noordelijke van de twee bewaard gebleven vazen bij het waterhek suggereren, dat hij in een overgangsfase nog met het Van Baurscheit atelier samen gewerkt kan hebben.
Maar heeft ook Daniël Marot persoonlijk, met speciale ontwerpen, zijn aandeel geleverd? Dat hij heeft meegewerkt aan projecten in de Vechtstreek, wordt algemeen op goede gronden en door gezagrijke auteurs als Van Luttervelt en Staring aanvaard. Wij gaan hier niet in op de merkwaardigheid, dat de Zegepraalende Vecht niet hem maar zijn toen nog in opkomst verkerende zoon Jacob noemt. Het zou toch kunnen zijn, dat Van Logteren in zake de beelden voor Boendermaker niet anders deed dan wat al zijn Amsterdamse kunstbroeders op decoratief gebied – houtsnijders, steenhouwers, beeldhouwers, edelsmeden, hekkensmeden etc. – deden, namelijk hun vormgevingen ontlenen aan in omloop zijnde ontwerpprenten, vooral van Marot? Echter bij Van Logteren lag dat anders. Hij was met de grote Franse meester in sterk persoonlijk contact gekomen: Marot beschouwde hem als de enige uitvoerende kunstenaar, die van zijn niveau was. Hij nam hem als medewerker, protegeerde hem en beval hem aan bij voorname opdrachtgevers. Het is dus niet zo, dat drie

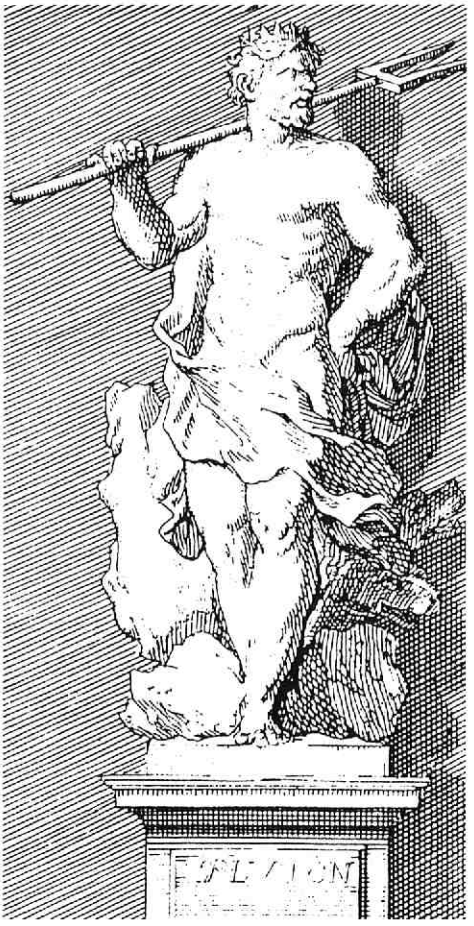

Afb. 6. Pluto, god van de onderwereld, gravure door Daniël Marot uit zijn *Livre de Statues.*

Afb. 7. Pluto, beeldhouwwerk van Ignatius van Logteren in het plantsoen van de singels te Arnhem. Bij een restauratie heeft de restaurateur niet begrepen dat het om Pluto ging en heeft hij het beeld de knots van Hercules in de hand gegeven. Foto auteur.

Afb. 8. Proserpina, godin van de onderwereld; beeldhouwwerk van Ignatius van Logteren in het plantsoen van de singels te Arnhem. Foto auteur.

ontwerpen in Marot's "Livre de Statues" zijn directe voorbeelden waren voor drie van de acht sculptures. Het is andersom: Marot moet op verlangen van Boendermaker acht ontwerpen aan de beeldhouwer ter hand gesteld hebben, waarvan hij er kort daarna enige met varianten opnam in zijn *Livre*. Het feit dat Van Logteren de beelden niet gesigneerd heeft, wat hij later wel zou doen, spreekt ten faveure van deze stelling. Vader en zoon Van Logteren hebben hun tuinbeelden en vazen altijd gesigneerd, maar dat was omdat ook het ontwerp, de inventie zoals dat toen heette, van hun hand was.
Nu de ontwerpen en de daarachter levende ideeën niet van hem waren maar "de l'invention de Monsieur Marot", zoals de toenmalige terminologie luidde, veroorloofde hij zich niet de beelden ondanks zijn eigen fijnzinnige interpretatie, op zijn naam te stellen. Maar deze beelden van Boom en Bosch zijn ook de laatste ongesigneerde en het laatste teken van afhankelijkheid van Marot, die hem in het vervolg als het ware vrij liet, al bleef de samenwerking hun leven lang bestaan.
Ook het concept van acht beelden (of andere ornamenten – borstbeelden, vazen) in twee rijen van vier tegen het decor van groenhagen aan weerszijden van een centraal bouwelement stamt uit de ontwerpwereld van Marot. Men kan dat zien in zijn "Nouveaux [sic] Livre de Parterres". Van Logteren heeft deze bijzondere aanleg nog meerdere malen op eigen initiatief herhaald, zoals op Velserbeek. Maar alleen een meester als Van Logteren was daartoe in staat: iedere keer acht grote eigenhandige standbeelden, het getuigt van een uitzonderlijke potentie. Alleen Van Baurscheit leverde dergelijke veelheden aan sculpturen, maar die waren dan ook lang niet alle eigenhandig, soms zelfs niet één.
De in de jaren 1712-13 te plaatsen acht beelden van Boom en Bosch zijn de vroegst bekende grote sculpturen van Ignatius van Logteren en tonen hem in zijn volle meesterschap. Dat wettigt het vermoeden dat hij al eerder werken had geleverd, die verloren gegaan of nog niet teruggevonden zijn. Zij vormen de grootse ouverture van een magistraal oeuvre, een productie van tuinbeelden die de grootste is van de Noordelijke Nederlanden. Zij overtrof die van de leidende meesters, de Hagenaar Pieter 't Hooft, de Amsterdammers Bartholomeus Eggers, Pieter van den Plas en zijn eigen zoon Jan, maar ook die van de belangrijke Vlaamse meesters: vader en zoon Van Baurscheit, Albert Xavery, Johannes Claudius de Cocq, Alexander Papenhoven en bovenal Rombout Verhulst. En in kwaliteit bleek Ignatius zich, getuige ook de beelden van Boom en Bosch, gemakkelijk te kunnen meten met de besten onder hen.
De eerstvolgende belangrijke opdracht voor Van Logteren was een uitgebreid tuinbeelden ensemble voor de buitenplaats Driemond bij Weesp, waarvan alleen de prachtige fontein of cascade bewaard bleef. Die werd wel voluit door hem gesigneerd en gedateerd: "I.V.LOGTEREN Ao 1714". In 1770 is die zoals

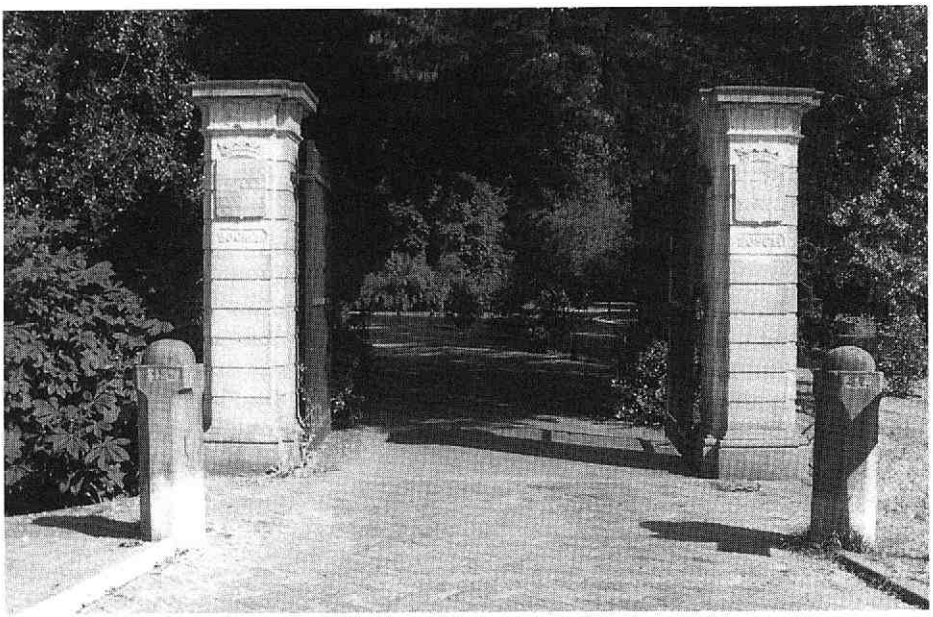

Afb. 9. De hekpilaren van "Boom en Bosch" met daarvóór de paaltjes met het jaartal "18 47".

schrijver destijds heeft aangetoond[6] naar haar huidige plaats, de buitenplaats Frankendael in de Watergraafsmeer te Amsterdam, overgebracht.
Op het moment van schrijven bevinden vijf van de zes overgebleven beelden zich in de plantsoenen van de Jan's-, Velper- en Eusebiussingels. De zwaar beschadigde bacchante wacht nog op restauratie in een beeldhouwers atelier. De opstelling van de vijf is een willekeurige, omdat men onkundig was van de oorspronkelijke onderlinge samenhang. Zo staat het paar Pluto – in Arnhem nog steeds voor Hercules gehouden – en Proserpina het verst van elkaar af. Maar al is de groep niet meer compleet, Arnhem bezit het grootste bijeen horende beeldenensemble van Nederland van de hand van de, met zijn zoon, grootste Nederlandse statuarie-beeldhouwer, met als hoogtepunt de Aphrodite anadyómene, Venus.
Door onze gerichtheid op de tuinen aan de Vechtzijde van Boom en Bosch zouden wij over het hoofd kunnen zien, dat zich op het terrein nog een ornamentaal steenhouwers werk bevindt, dat ongetwijfeld uit het Van Logterenatelier is voortgekomen: de zandstenen pijlers van het toegangshek aan de Markt. Deze klassiek geblokte en goed geproportioneerde pijlers zijn bekroond door een rand met acanthus bladeren. Zij zijn typerend voor de periode rond 1712 en

getuigen nog hun afhankelijkheid van de laat 17e eeuwse Amsterdamse architectuur, met name die van Steven Vennecool. Op hun "corpora" dragen de pijlers tevens twee "littekens" van de latere historie: de zone met de naam van de buitenplaats "Boom en Bosch" zal aangebracht zijn in 1847.

Hiervan getuigen ook de twee voor het hek staande hardstenen stootpaaltjes, waarin het – voor het hier gehouden betoog cruciale – jaartal "1847" staat gebeiteld.
Verder zijn destijds in verband met de in gebruikneming van het gebouw als gemeentehuis op de pijlers de wapens van Breukelen en Nijenrode toegevoegd, dat is waarschijnlijk in 1925 gebeurd. Toen moet het hek tevens vanaf de Rijksstraatweg naar de huidige plek verplaatst zijn.
Ten besluite de opmerking, dat, behalve op Boom en Bosch en Driemond de Van Logterens op nog meer plaatsen in het door *De Zegepraalende Vecht* bestreken gebied hebben gewerkt. Zeker op Ouder- en Nieuwerhoek, Hoffwerk en Otterspoor, en op Vechtvliet, waar beelden van Ignatius nog steeds te bewonderen zijn.

Amsterdam, november 1999 P.M. Fischer*

Noten

1. "Ik heb het gevonden!" Allusie op het Eureka van A.J.A.M. Lisman n.a.v. zijn vondst betr. Vreeden Hoff, *Jb. Niftarlake* 1995 blz. 25.
2. Plaat 31 van *De Zegepraalende Vecht* 1719.
3. Plaat [56].
4. *Beusichem*, uitgave Rabobank aldaar, 1990. Deel II.
5. *Nederlands Adelsboek* 1906, blz. 96.
6. *Ons Amsterdam*, febr. 1985, blz. 42-47.

* De heer Fischer werkt reeds enige tijd aan een monografie over vader en zoon Van Logteren, beeldhouwers te Amsterdam in de eerste helft van de 18e eeuw. In de loop van het jaar 2000 hoopt hij deze studie af te kunnen ronden. De uitgave daarvan wordt begeleid door de uitgever en boekhandel Architectura & Natura te Amsterdam en Stichting Plaatsen aan de Vecht helpt mee aan de financiering ervan. Zij wordt daartoe in staat gesteld door een aantal particulieren.

Lijst van werken, die in de Vechtstreek nog te vinden zijn of waren van de hand van vader en zoon Van Logteren:

Twee beelden, van Meleager en Atalante, op Vechtvliet te Breukelen
De nog bestaande hekpijlers van de verdwenen plaats Otterspoor te Maarssen
Het stucwerk in de gang en het plafond van een kamer op Nieuwerhoek te Loenen
Ontwerp voor de achtergevel van en lofwerk aan de verdwenen plaats Ouderhoek te Nieuwersluis
16 beelden in twee kabinetten op het verdwenen buiten Hoffwerk te Breukelen